

A Baiona de Ariosto

Miguel Anxo Mouriño

Autor para correspondencia: manxomou@gmail.com

Como citar este artigo: Miguel Anxo Mouriño (2022). A Baiona de Ariosto. *Revista Estudos Miñoráns* 22: 46-52

Resumo

Zerbino, o príncipe escocés cristián, conquista o corazón da princesa cando asiste a un torneo en Baiona, a capital do reino musulmán de Galicia, cuxo rei é o pai de Sabela. Os amantes organizan unha fuga que a levará a Escocia, pero unha tormenta fai que o barco se afunda. Odorico, consumido pola paixón, tenta tomala pola forza. Ela foxe, pero cae en cativeiro durante varios meses; Orlando rescátala e viaxan xuntos. Nárrase a continuación o desenlace trágico das aventuras dos dous namorados.

Palabras clave: Zerbino, cristián, Sabela, musulmá, Baiona, Odorico, Orlando.

Abstract

Zerbino, the Christian Scottish Prince, wins the princess' heart when he attends a tournament in Baiona, the capital of the Muslim kingdom of Galicia, whose king is Sabela's father. The lovers arrange an elopement that will bring her to Scotland, but a storm causes the ship to sink. Odorico, consumed with passion, attempts to take her by force. She escapes him but fall in captivity for several months; Orlando rescues her, and they travel together. The tragic outcome of the adventures of the two lovers is narrated below.

Key words: Zerbino, Christian, Sabela, Muslim, Baiona, Odorico, Orlando.

As Letras Galegas do ano 2008 estiveron dedicadas a Xosé Mª Álvarez Blázquez; daquela acudíramos á xenerosidade dos fillos para pescudar escritos ou actividades que relacionasen o persoeiro co Val Miñor e, entre outras cousas, obtivemos a copia do manuscrito dunha preciosa conferencia pronunciada en Baiona en 1964, onde fai un percorrido sorprendente pola literatura universal e de todos os tempos para rescatar poemas nos que aparece o nome daquela vila, deténdose con fruición en citas eruditas de cidades, lendas e personaxes e dando conta -non me resisto a dicilo aínda que non sexa pertinente para o que nos ocupa- dun importante descubrimento propio relacionado co concello de Nigrán: o achado dunha composición que se lle pode atribuír ao que fora señor de Camos, Vasco Pérez Camoés, bisavó, segundo el, do príncipe das letras portuguesas. O IEM decidiu publicar a súa versión galega e a min tocoume a agradable tarefa de traducila e comentala. Unha das noticias importantes que contiña esa disertación era a presenza de Baiona e de Santa Marta no poema heroico *Orlando Furioso*; decidín, entón, introducir, como nota ou comentario, as oitavas que falaban

destes lugares (catro ou cinco) traducidas ao galego, para o que procurei un artigo publicado na Revista do IEM da autoría de Remigio Nieto sobre o tema, que contiña bastantes estrofas vertidas á nosa lingua; o pequeno ensaio de Nieto é moi interesante, e recomendo a súa lectura para quen busque un contido máis crítico e literario ca este traballo de hoxe, pretendidamente divulgativo. Pero non me convenceu a versión galega e decidín facela eu dende o orixinal con axuda de dicionarios e tradutores en liña. Efectivamente, o autor declara que tomou as oitavas da edición castelá de Urrea (século XVI) e verteunas literalmente ao galego; os poemas perden, xa que logo, a rima e o ritmo característicos das oitavas reais e, ademais, o galego usado adoce de falta de naturalidade ou, incluso, inclúe algunha palabra, algunha estrutura, que lle son estrañas; estas circunstancias, xunto coa dende antigo criticada (mesmo no Quixote) versión de don Jerónimo, conseguen unhas estrofas pouco atractivas. Por iso, cando decidín ampliar aquela noticia que dera don Xosé María, tiña moi claro que debería trasladar eu mesmo as oitavas que considerase necesarias para tal fin.

Ariosto. Óleo sobre lenzo. Tiziano. Museo de Indianápolis.

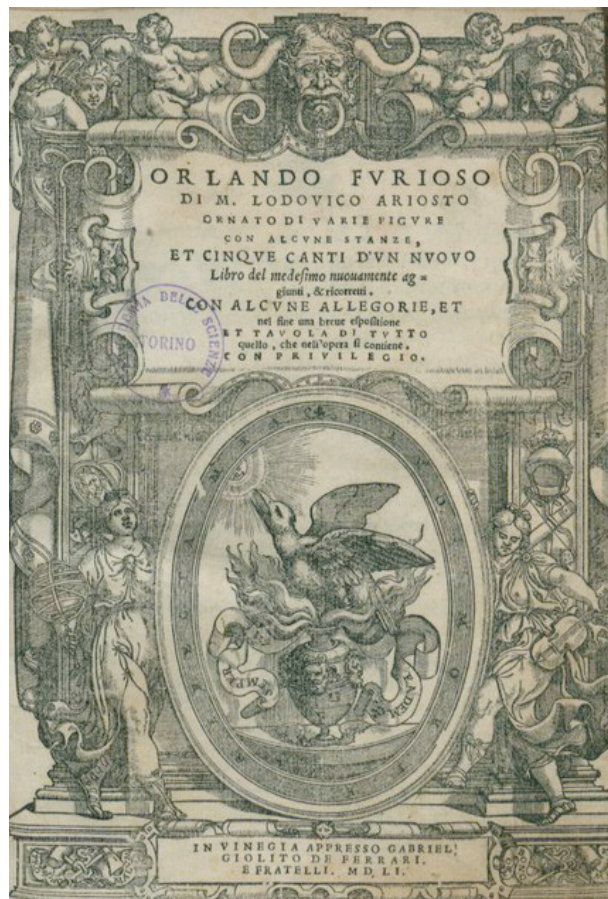
Ludovico Ariosto, nado en Reggio Emilia en 1474, no seo dunha familia aristocrática, e morto en Ferrara en 1533, foi un dos escritores cos que o Renacemento italiano chegou ao cénit. Aínda que a súa produción literaria é bastante máis ampla (escribiu, por exemplo, varias pezas dramáticas moi valoradas polos seus coetáneos), a súa grande obra é o poema épico *Orlando Furioso*, considerado por moitos críticos un dos mellores de todos os tempos no seu xénero. Continuación do inacabado *Orlando Namorado*, de Matteo Maria Boiardo, esta obra monumental, composta por 4.844 oitavas reais, ou sexa, 38.752 versos, ten como fío condutor os amores de Orlando e Anxélica, ou, máis ben, o amor non correspondido de Orlando por Anxélica, princesa que esperta o ardor de varios cabaleiros para, finalmente, preferir a Medoro. En realidade, no argumento hai unha morea de historias distintas, con frecuencia entrecruzadas, nas que participan unha nómina enorme de personaxes, a maioría xa coñecidos dos ciclos carolinixio (sobre todo) e bretón, aínda que tamén algúns clásicos das mitoloxías grega e latina, e mesmo personaxes bíblicos, xunta outros procedentes do estro do poeta. Así, ademais de Orlando e Anxélica, pasan polo poema en maior ou menor profundidade Medoro, Reinaldo, Agramante, Marsilio, Ferragús, Bradamante, Pinabel, Melisa, Atlante, Alcina, Astolfo, Olimpia, Bireno, Uberto, Fierabrás, e un longo etcétera. Xa na primeira oitava advírtenos o poeta da súa disposición a narrar unha maraña de feitos e personaxes:

Le donne, i cavallier, l'arme, gli amori,
le cortesie, l'audaci imprese io canto,
che furo al tempo che passaro i Mori
d'Africa il mare, e in Francia nocquer tanto,
seguendo l'ire e i giovenil furori
d'Agramante lor re, che si diè vanto
di vendicar la morte di Troiano
sopra re Carlo imperator romano.

Guerreiros, donas, armas, amoríos,
e cortesías, e fazañas canto,
de cando aqueles mouros montesios
viñeron sementar en Francia espanto,
detrás da ira xuvenil e os bríos
do seu rei Agramante, aquel que tanto
arelaba vingar o pai, Troiano,
en Carlo-Magno, emperador romano.

(Canto 1, oitava 1)

Xa que logo, o tema amoroso, con gran variedade de amores e disputas pola amada, complementa o tema épico, baseado na loita entre mouros e cristiáns, é dicir, África e España contra Europa, e salpicado de múltiples enfrontamentos e combates entre os distintos heroes que compoñen o elenco do poema, onde non faltan maxia e encantamentos.

Ariosto. Orlando Furioso. Edición de 1551.

E, como era habitual nunha época na que os artistas dependían dos mecenas, percorre tamén a obra o tema laudatorio, pois xa a oitava 4ª do 1º canto lla dedica ao cardeal Hipólito, e o canto final describe un combate entre Ruggiero, o mítico fundador da casa d'Este, e Rodomonte, no que, naturalmente, a vitoria é do primeiro. Pode, deste xeito, iniciar a estirpe coa súa xa esposa Bradamante, a quen a maga Melisa anunciara no canto 13º a insigne descendencia que tería, citando nomes de personaxes ilustres anteriores e tamén dos mecenas actuais (en tempos de Ariosto), os irmáns Hipólito, Sabela e o duque de Ferrara Afonso, casado con Lucrecia Borgia.

Diciá antes que este *Orlando Furioso* é a grande obra de Ariosto; éo non só porque sucou o tempo manténdose sempre a flote para chegar aos lectores de todas as épocas; tamén porque foi á que lle prestou máis coidados e tempo de elaboración, pois traballou no seu puído practicamente ata o final da súa vida. Empezou a redacción en 1505 e deu ao prelo, en dialecto ferrarés, a primeira versión en 1516, con 40 cantos, edición destinada a ser lectura da corte ferraresa. En 1521, despois do éxito obtido e xa con máis ambición de espallamento, publicou unha segunda versión, retocada e cunha lingua moito máis puída, que acadou 17 reimpresións. Este feito animouno a mellorar a obra e abofé que lle deu unha revisión a fondo: perfeccionou as oitavas reais, engadiu 6 novos cantos, cambiou a lingua para adaptarse á corrente imperante naquel momento sobre cal debía ser o idioma común de Italia, e reescribiu o poema no toscano usado por Petrarca (seguindo as teorías de Pietro Bembo), base do italiano moderno. Esta versión definitiva viu a luz en 1532, un ano antes do seu pasamento.

Pois ben, no canto doce anda o conde Orlando na procura de Anxélica; cando a atopa, xunto con outros dous cabaleiros, ela desaparece grazas á maxia dun anel que posúe (non se debía sentir moi a gusto con tanto pretendente a princesa de Catai) e os tres heroes deciden seguir camiños diferentes; na súa andaina, Orlando desbarata, el soíño, dous exércitos mouros e logo descobre a boca dunha cova na que entra, curioso, e atopa unha dama de apenas 15 anos e dunha beleza extraordinaria acompañada dunha vella, que era a súa gardiana. Pregúntalle Orlando quen a ten alí presa e, xa no canto 13, despois de dúas oitavas gabando o paladín e introducindo o parlamento de Sabela, o poeta fai que ela llo conte; vexamos o orixinal e a miña tradución:

3) Ben che io sia certa (dice), o cavalliero,
ch'io porterò del mio parlar supplizio,
perché a colui che qui m'ha chiusa, spero
che costei ne darà subito indizio;
pur son disposta non celarti il vero,
e vada la mia vita in precipizio.
E ch'aspettar poss'io da lui più gioia,
che 'l si disponga un dì voler ch'io muoia?

Eu ben sei (declarou), oh cabaleiro,
que por falar acadarei suplicio,
pois seguro que aquel meu carcereiro
por ela disto axiña terá indicio;
mais prefiro un relato verdadeiro
e vaia a miña vida ao precipicio.
E que podo esperar de maior sorte
ca que el dispoña á fin a miña morte?

4) Isabella sono io, che figlia fui
del re mal fortunato di Gallizia.
Ben dissi fui; ch'or non son più di lui,
ma di dolor, d'affanno e di mestizia.
Colpa d'Amor; ch'io non saprei di cui
dolermi più che de la sua nequizia,
che dolcemente nei principi applaude,
e tesse di nascosto inganno e fraude.

Sabela son, que un día filla fora
do rei infortunado de Galiza.
Fora, dixeran, que del non son agora,
senón da dor, tristura e inxustiza.
Culpa de Amor; que non sei arestora
máis que lairme pola súa cobiza;
que docemente nun principio aplaude,
mentres tece na sombra engano e fraude.

5) Già mi vivea di mia sorte felice,
gentil, giovane, ricca, onesta e bella:
vile e povera or sono, or infelice;
e s'altra è peggior sorte, io sono in quella.
Ma voglio sappi la prima radice
che produsse quel mal che mi flagella;
e ben ch'aiuto poi da te non esca,
poco non mi parrà, che te n'incresca.

Víame afortunada e tan feliz,
moza, rica, xentil, honesta e bela:
vil e coitada son, ou infeliz;
e se hai sorte peor, eu estou nela.
Mais quero que coñezas a raíz
que produciu o mal que me flaxela;
se logo a túa axuda non consigo,
ben será se te does do que digo.

6) Mio padre fe' in Baiona alcune giostre,
esser denno oggimai dodici mesi.
Trasse la fama ne le terre nostre

Meu pai fixo en Baiona algúns torneos
un ano vai facer proximamente.
Co seu prestixio, sempre estaban cheos

cavallieri a giostrar di più paesi.
Fra gli altri (o sia ch'Amor così mi mostre,
o che virtù pur se stessa palesi)
mi parve da lodar Zerbino solo,
che del gran re di Scozia era figliuolo.

7) Il qual poi che far pruove in campo vidi
miracolose di cavalleria,
fui presa del suo amore; e non m'avidì,
ch'io mi conobbi più non esser mia.
E pur, ben che 'l suo amor così mi guidi,
mi giova sempre avere in fantasia
ch'io non misi il mio core in luogo immondo,
ma nel più degno e bel ch'oggi sia al mondo.

8) Zerbino di bellezza e di valore
sopra tutti i signori era eminente.
Mostrammì, e credo mi portasse amore,
e che di me non fosse meno ardente.
Non ci mancò chi del commune ardore
interprete fra noi fosse sovente,
poi che di vista ancor fummo disgiunti;
che gli animi restar sempre congiunti.

9) Però che dato fine alla gran festa,
Il mio Zerbino in Scozia fe' ritorno.
Se sai che cosa è amor, ben sai che mesta
restai, di lui pensando notte e giorno;
ed era certa che non men molesta
fiamma intorno al suo cor faceva soggiorno.
Egli non fece al suo disio più schermi,
se non che cercò via di seco avermi.

10) E perché vieta la diversa fede
(essendo egli cristiano, io saracina)
ch'al mio padre per moglie non mi chiede,
per furto indi levarmi si destina.
Fuor de la ricca mia patria, che siede
tra verdi campi allato alla marina,
aveva un bel giardin sopra una riva,
che colli intorno e tutto il mar scopriva.

11) Gli parve il luogo a fornir ciò disposto,
che la diversa religion ci vieta;
e mi fa saper l'ordine che posto
avea di far la nostra vita lieta.
Appresso a Santa Marta avea nascosto
con gente armata una galea secreta,
in guardia d'Odorico di Biscaglia,
in mare e in terra mastro di battaglia.

12) Né potendo in persona far l'effetto,
perch'egli allora era dal padre antico
a dar soccorso al re di Francia astretto,
manderia in vece sua questo Odorico,
che fra tutti i fedeli amici eletto

da nobreza de todo o continente.
Entre os nobres (por decisión dos ceos,
ou por méritos propios merecente)
namoroume Zerbín, un cabaleiro
do rei de Escocia fillo e mais herdeiro.

De quen, ao ver as probas no torneo
coma un milagre da cabalería,
namorada quedei; non alardeo,
pois ben sabía eu que o sen perdía.
E se ese amor me trouxo a este terreo,
sigo crendo como daquela cría
que o corazón non dei a nada inmundo,
pois é o máis digno e belo que hai no mundo.

Zerbino, que en beleza e en bravura
entre aquela nobreza era eminente,
dáme indicios de amarme con tenrura
e que menos ardor ca min non sente.
Nunca faltou alguén que, nesa altura,
mediase neste amor frecuentemente
cando algo separaba as nosas vidas;
porque as almas estaban sempre unidas.

Rematados os xogos aos que asiste
regresa para Escocia o meu Zerbino.
O que saiba de amor, sabe que triste
quedei, pensando nel con desatino;
e certa de que nel tamén existe
a chama dun cupido clandestino.
El só tiña un desexo noite e día,
facermesúa por calquera vía.

E como as relixións barreira fan
(por sermos el cristián, eu mahometana)
para ousar a meu pai pedirle a man,
en buscar o meu rapto xa se afana.
Das miñas terras fóra xa, que están
xunta o mar en campiña verde, oufana,
hai uns belos xardíns sobre un gran río
dende onde ves do mar o poderío.

Pareceulle ideal para a disposta
voda por prexuízos prohibida;
revélame a intención, entón, proposta
para facer feliz a nosa vida.
Pegada a Santa Marta tiña posta
unha galera armada e precavida
que mandaba Odorico de Biscaglia
en mar e en terra mestre de batalla.

Ao non poder el vir persoalmente
por axudar o pai que se encamiña
ao rei de Francia dar axuda urxente,
a Odorico mandou en busca miña,
por ser o máis amigo e máis valente

s'avea pel piú fedele e pel piú amigo:
e bene esser dovea, se i benefici
sempre hanno forza d'acquistar gli amici.

13) Verria costui sopra un navilio armato,
al terminato tempo indi a levarmi.
E così venne il giorno disiato,
che dentro il mio giardin lasciai trovarmi.
Odorico la notte, accompagnato
di gente valorosa all'acqua e all'armi,
smontò ad un fiume alla città vicino,
e venne chetamente al mio giardino.

14) Quindi fui tratta alla galea spalmata,
prima che la città n'avesse avisi.
De la familia ignuda e disarmata
altri fuggiro, altri restaro uccisi,
parte captiva meco fu menata.
Così da la mia terra io mi divisi,
con quanto gaudio non ti potrei dire,
sperando in breve il mio Zerbin fruire.

(Canto 13, oitavas 3 a 14)

Ata aquí a parte que narra acontecementos relacionados con Baiona. É curioso o tratamento aplicado a Galicia que aparece como un dos reinos árabes que poboaban a península. Ariosto consideraba que España era toda musulmá e así o pon de manifesto repetidas veces no seu poema, que presenta como unha loita da Europa cristiá contra os mouros de África e España. Este aparente descoñecemento da situación galega non lle impide afinar noutros detalles, como a existencia de Santa Marta, á que se chega por un gran río navegable (seguramente, o esteiro do Miñor), ou, máis adiante, Muxía e A Rochela.

Chegados aquí, asáltanos a curiosidade; que sería dese amor que tan repentinamente uniu os reinos de Galicia e Escocia?

Sabela continúa coa súa explicación; unha vez embarcada comeza unha accidentada viaxe, pois ao chegar a Muxía (claro, na Costa da Morte) levántase unha terrible tormenta; o barco estrélase contra unhas rochas que hai preto da Rochela. En Galicia abunda extraordinariamente este topónimo; o máis próximo, no sentido da probable singradura, atópase en Oleiros, pero é un pequeno lugar dunha parroquia do concello. En cambio, o máis famoso é o dun lugar, pertencente a Ribadeo, moi próximo á praia de Augas Santas (hoxe, das Catedrais). Talvez se refira a este, aínda que en tal caso pa-

entre tantos amigos como tiña.
E así debía ser se, como digo,
beneficiase máis o máis amigo.

Viría nun navío ben armado
no tempo posto para me levar.
E así chegou o día desexado
en que no meu xardín me ía atopar.
Pola noite, Odorico, acompañado
de xente valorosa en loita e mar,
subiu un río preto da cidade
e a min chegou con plena impunidade.

E leváronme ao barco, moi ousados,
sabendo que a cidade xa durmía.
Dos meus parentes, nus e desarmados,
algún fuxía, algún alí morría,
parte foron comigo cativados.
Da miña terra así feliz partía,
a ledicia con que ía non ten par
pensando axiña o meu Zerbin gozar.

Zerbino e Sabela atópanse. Julius Schnorr von Caroesfeld. 1822-27.

sarían un longo treito ameazados polos elementos. Claro que moito máis longa sería a precaria singradura se o lugar indicado fose o porto francés de La Rochelle, como queren algúns tradutores. O caso é que, finalmente, a nave naufraga, só se salvan a princesa, Odorico e dous amigos seus, o biscaíño desfaiase dun deles enviándoo en procura de axuda, e ao outro, o máis amigo, Corebo de Bilbao, cóntalle como se namorou de Sabela e quería conquistar ou, se non o logra, violar, aproveitando a soidade da paraxe; pero non contou coa honorabilidade de Corebo, que trata de impedirlo, loitan e o defensor queda ferido no intento; mentres, foxe a princesa; Odorico séguela ata que aparece unha morea de bandidos que fan fuxir o traidor pero prenden a Sabela coa intención de venderlla ao sultán de Levante. Todo isto sucedeu hai xa nove meses. Regresan, agora, os bandidos, oportunamente, ao rematar o parlamento da princesa, Orlando mátaos todos, a vella foxe e Sabela marcha acompañando o heroe, ata que na oitava 44 detén Ariosto esta narración para retomar as aventuras de Bradamante.

Temos que agardar ata o canto 23 para atopar a Zerbino nunha situación comprometida, pois vai ser morto por unha multitude que o acusa dun homicidio que non cometeu; chega a tempo Orlando que, despois de oír a explicación do escocés, decide axudalo e desfaiase de todo o xentío nun intre. É entón cando os namorados (recordemos que Sabela acompañaba o paladín) se descubren e continúan xuntos o camiño. Xa no canto 24, aparecen Corebo e Almonio traendo preso a Odorico; Zerbino perdóalle a vida e imponlle unha penitencia curiosa; había tamén alí unha vella malísima chamada Gabrina (a mesma que fora gardiá

Morre Zerbino. Giovanni Battista Cipriani. 1727 - 1785.

Sacrificio de Sabela.

de Sabela naquela cova); Zerbino mándalle que durante un ano ten que ser acompañante perpetuo da vella e, se alguén quere facerlle mal, defendela. A vella fixera tanto dano a tanta xente que

... egli di torne la difesa a torto;
né molto potrà andar che non sia morto.
... el, pola defender de tanto entorto,
moito non tardará en estar ben morto.

(Canto 24, oitava 42, versos 7-8)

Neste mesmo canto morre Zerbino a mans de Mandricardo que collera a espada de Orlando, Durindana, dotada dun poder especial, aproveitando a loucura do conde. Zerbino loita contra Mandricardo, quen, brandindo a Durindana, dálle morte ante a desesperación de Sabela, que decide facerse monxa. Pero o destino tenlle preparada outra sorte: a de morrer no canto 29 dun xeito nada común; efectivamente, atopada por Rodomonte, rei de Arxel, cando transportaba o corpo de Zerbino para darlle sepultura, é requirida polo mouro para satisfacer a súa súbita paixón polas boas ou polas malas. Ela, entón, buscando unha maneira imaxinativa de acadar o martirio antes de ser deshonorada, díxolle que coñecía unhas herbas maravillosas coas que, facendo unha cocción, obtería unha apócema milagreira que endurece a pel de tal xeito que quen se baña nela resulta invulnerable por un mes, e ofreceuse a darlle a proba e logo dicirlle o segredo con tal de que a deixase ir sen dano. Estando el de acordo, busca herbas, fai a cocción e ofrécese a probala en si mesma para demostrarlle que non o engana;

molla con ese elixir busto e colo e pídelle a Rodomonte que descargue a súa espada nela para verificar o poder da cocedura; fáino así o mouro e córtalle a cabeza de vez. Gabando tan valente e mártir morte, fai o poeta que fale Deus:

Per l'avvenir vo' che ciascuna ch'aggia
il nome tuo, sia di sublime ingegno,
e sia bella, gentil, cortese e saggia,
e di vera onestade arrivi al segno.

No futuro, quen coma o teu, Sabela,
teña o nome, terá sublime enxeño,
será sabia, xentil, cortés e bela
e en ser a máis honesta terá empeño.

(Canto 29, oitava 29, versos 1 a 4)

Velaquí unha homenaxe inesperada a todas as Sabelas. Claro que estes afagos conviñanlle ao seu plan laudatorio, pois ese era o nome da irmá do duque e do cardeal, os seus mecenas.

Así pois, dende principios do século XVI, unha obra universalmente (en coordenadas espazo-temporais) coñecida deixa constancia da existencia e da beleza de Baiona e a súa parroquia Santa Marta, privilexio pouco corrente para pequenas poboacións e lugares; coido que os miñoráns veríamos con bos ollos que o concello da real vila lle manifestase a Ariosto o seu, noso, agradecemento póstumo citando este feito nalgún lugar público, ao tempo que lle serviría de lexítima mostra de orgullo. E, cun tratamento axeitado, de atractivo turístico.